

A filozófia lehetőségei és korlátai a létező szocializmusban

Filozófiai álláspontok és fordulatok. Filozófiai hatástörténet és kritika 1. Közelítések a szocializmus évtizedeinek filozófiai teljesítményéhez. Szerk. Veress Károly. Pro Philosophia–Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2024. 238 oldal

A *Filozófiai álláspontok és fordulatok. Filozófiai hatástörténet és kritika 1. Közelítések a szocializmus évtizedeinek filozófiai teljesítményéhez* című kötet, amely a Pro Philosophia Alapítvány és az Egyetemi Műhely Kiadó gondozásában jelent meg 2024-ben, a BBTE Magyar Filozófiai Intézetének 2023-as tanévnyitó konferenciáján elhangzott előadásokból készült tanulmányokat tartalmazza. Az azonos című, évente megrendezésre kerülő konferenciasorozat célja az államszocializmus szellemi teljesítményének mérlegre állítása, kritikai vizsgálata. A kötetben szereplő tanulmányok egy megbukott politikai berendezkedés működési mechanizmusaira, támogatott, túrt és tiltott szellemi irányzataira biztosítanak rálátást, ezáltal a jelenünkkel való hatástörténeti összefüggések mélyebb megértésének lehetőségét tárva fel az olvasó előtt.

Mindenekelőtt adódik a módszertani kérdés, hogy egyáltalán érdemes-e, illetve miért és hogyan érdemes a szocializmus éveinek szellemi teljesítményéhez tudományos érdeklődéssel fordulni, hiszen egy olyan korról van szó, amelynek vonatkozásában aligha beszélhetünk gondolati szabadságról. Demeter M. Attila megnyitóbeszédében erre a kérdésre reflektálva

kiemeli, hogy a módszertani probléma nemcsak azért áll fenn, mert a diktatúra ideológiai szorításában a filozófiával foglalkozó szerzőknek a cenzúra miatt nem volt lehetőségük szabadon megválasztani a témáikat és nyíltan leírni a gondolataikat, hanem – és ez az, amire az államszocializmust megelőző rendszerekben nemigen volt példa – mert „azt is megszabták, hogy miről mit kell gondolni”. (16.) A gondolat szabadság korlátozásának ténye a rendszerváltást követően rányomta bélyegét a diktatúra negyven évének szellemi teljesítményére, amely így mintegy mellőzött, számúzni kívánt fejezetévé vált az amúgy is erőteljesen szegmmentált, intenzitásában leginkább történelmi hatásoktól függő, erdélyi magyar filozófiai életnek. A kilencvenes évek az élet minden területén, így a tudományok terén is az újrakezdés éveit voltak, amikor a múlthoz való viszonyulást leginkább a felejteni és szabadulni vágyás jellemezte, így fel sem merült, hogy a diktatúra szellemi élete filozófiai, hatástörténeti vizsgálódások tárgyát képezhetné. Azonban mostanra már eltelt annyi idő, hogy megkérdőjelezzük az elutasító attitűd érvényességét. Veress Károly, a kötet szerkesztője és a konferenciasorozat szervezője arra hívja fel a figyelmet

Erőss Réka (1999) – doktorandusz, BBTE, Filozófiatudományi Doktori Iskola, Kolozsvár, rekaeross2@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2024-2-20>

az előszóban, hogy egy, a jelenben megalapozandó, „életképes filozófiai kultúra” (11.) kidolgozásához feltétlenül szükséges a közeli múlthoz való értelmező szándék és megértő viszonyulás. Veress azt is kihangsúlyozza, hogy a romániai szocializmus negyven évén belül is változó tendenciák mutatkoztak, megkülönböztethetünk erőteljesebben dogmatikus, illetve az enyhülés jeleit mutató, nagyobb szellemi szabadságot lehetővé tevő időszakokat. „A marxizmus szellemi dominanciája nem mindig fejtett ki egyoldalúan uniformizáló hatást. Nem zárta ki teljesen az újabb tudományos eredmények iránti érdeklődést, sem az eltérő álláspontokkal folytatott »párbeszédre« való hajlamot.” (7–8.) A megnyitóbeszédből és az előszóból tehát az olvasó választ kaphat a fent említett kérdésre: egy hiteles filozófiai attitűd kialakításához, amely jelenünk kulturális sajátosságainak mélyebb megértését tűzi ki célul, elengedhetetlen a múlt vakfoltjainak megvilágítása.

Szabados Bettina „Eltvársi üdvözléssel: Lukács György.” – Lukács György filozófusi szerepvállalása 1945–1955 között című tanulmánya jól rezonál a 2023-as konferenciával útjára indított kutatási projektnek az előszóban és a megnyitóbeszédben kijelölt vállalásával. „A rendszerváltás óta eltelt több mint harminc év megteremtette azt az időbeli perspektívát, amely lehetővé teszi a szocializmus évtizedeinek feltárását” – állítja Szabados. (121.) A tanulmány Lukács György ideológusi és filozófusi tevékenységét állítja középpontba, kihangsúlyozva, hogy nemcsak a szocializmus filozófiai teljesítményének újraértékelése, de Lukács szellemi biográfiájának az újraírása is mihamarabb szükséges lenne. (122.) Ennek egyik oka, hogy Lukács életében többször is szisztematikusan újragondolta saját életrajzát, külső nyomásra vagy épp belső késztetésből önkritikát gyakorolt. Ezeknek az átkeretezéseknek és a korabeli cenzúrának a hatására pedig biográfiája bővelkedik a

„fehér foltokban”. A magyar filozófiatörténetben általában kettős kép él Lukácsról: tanítványai bölcs öreg filozófiaprofesszor-ként emlékeznek rá, ellenben a korabeli magyar szellemi élet sok más szereplője – például Hamvas Béla, Bibó István vagy Faludy György – szemében Lukács nem egyéb, mint a hatalom haszonélvezője, karrierista politikus és az ellenvéleménnyel szemben kíméletlen ideológus. (Álláspontjukat jól illusztrálja Faludy *Levél Lukács Györgyhez* című költeménye.) Ennek az ellentmondásnak a feloldására, árnyalására kellene vállalkoznia a filozófiatörténet-írásnak.

A keletnémet szocializmus évtizedeinek pezsgő szellemtudományi életéről tudósít Kiss Lajos András tanulmánya (*A történelmi képzelőerő problémája a kelet-német szellemtudományi vitákban (1965–1985)*), olyan szellemtudományos munkákat ismertetve, mint a Jürgen Kuczynski és Wolfgang Heise szerzőpáros által írt *Kép és fogalom. Tanulmányok a művészet és a tudomány kapcsolatairól* vagy Igor Szemjonovics Kon *A huszadik század történelemfilozófiája* című könyve, melyek a történelmi megismerés, tény és képzelőerő problémakörével foglalkoznak, illetve a történetírást a szépirodalmi formával állítják párhuzamba. Kiss amellett érvel, hogy ezek a vasfüggönytől keletre íródott színvonalas történelemfilozófiai munkák méltatlanul merültek feledésbe, míg a nyugati szerzők hasonló kérdéseket tárgyaló művei részei lettek a kánonnak. A képet jól kiegészítik Mészáros András *A marxista filozófia (Cseh)szlovákiában – különös tekintettel a filozófiatörténet-írássra*, illetve Hoppál Bulcsú *A marxista–katolikus párbeszéd egy fejezete Magyarországon 1960 és 1990 között* című tanulmányai.

Nem csak a keletnémet, avagy a cseh-szlovákiai, de a romániai magyar filozófiai életnek is voltak termékeny időszakai. Erről számol be Veress Károly *A filozófia előtti és utáni állapotokról. Nemzedéki fordulat a hetvenes években a romániai magyar filozófiában* című

tanulmányában. A hetvenes évek Romániáját szabadabb, nyitottabb légkör jellemezte, az egyetemi oktatásban a marxizmus klaszszikusai mellett helyet kaptak kortárs marxista szerzők, de az egzisztencializmus és a „polgári filozófiá”-nak bélyegzett irányzatok is. Ennek hatására, kialakult egy, az előző generációval tudatosan szembeforduló, fiatal gondolkodói nemzedék, amely az 1974-ben a Kriterion Kiadónál megjelent *Szövegek és körülmények* című tanulmánykötettel jelent be magát. A kötetben észlelhető nyelvi fordulat, ti. az ideológiai nyelvezet ideológiai-akritikaivá válása a „fennállóval szembeni, racionális elveken alapuló kritika” (150.) szükségességét hangsúlyozza. A kötet szerzői Ágoston Vilmos, Huszár Vilmos, Molnár Gusztáv, Szilágyi N. Sándor és Tamás Gáspár Miklós, a kötethez pedig Bretter György írt előszót, melyben külön-külön értékeli a szövegeket, azok kritikai attitűdjét, ugyanakkor kiemeli, hogy a fennálló elutasítása önmagában nem elég, egy újszerű fogalmi háló kidolgozása is szükség van. A könyv tehát a nemzedékváltás körül kibontakozó, de egy annál tágabb, a marxizmus belülről való megújíthatóságának kérdését felölelő elméleti vita kordokumentuma. A tovább haladás perspektíváit is jelzi némileg Kovács Gábor tanulmánya Tamás Gáspár Miklós modernitás- és Európa-képéről a marxista fordulat előtt és után.

Az itt bemutatott kötet több tanulmánya is említést tesz termékeny időszakokról és magas színvonalú szellemi erőfeszítésekről, mások viszont éppen a diktatúrákhoz szervesen hozzátartozó dogmatizmust és a szellemi szabadság korlátozását emelik ki és támasztják alá történelmi példákkal. Mester Béla tanulmányában (*Rejtett álláspontok és viták a filozófiai szaksajtóban a szocializmus korában*) például szó esik Fogarasi Bélának a szimbolikus logika művelésének ellehetetlenítéséért vívott harcáról, amely remekül szemlélteti az államszocializmusra jellemző, néha teljesen irracionális dogmatizmust. Fogarasi,

a *Magyar Filozófiai Szemle* szerkesztője kidolgozza a dialektikus logikát – egy olyan koncepciót, amelynek tudományos érvényét még keletnémet kortársai is kétségbe vonták –, ezzel együtt pedig „burzsoá áltudománynak” minősíti a szimbolikus logikát. Így olyan abszurd helyzet állt elő, melyben a szimbolikus logika képviselői egy világszerte komoly diszciplínaként elismert tudományág létjogosultsága mellett voltak kénytelenek érvelni. Mondanunk sem kell, a rendszerváltás után „a dialektikus logika gyakorlatilag nyom nélkül elenyészett”. (32.)

Golden Dániel tanulmánya (*A filozófia hivatalos reprezentációja az 1952-es Filozófiai Évkönyv tükrében*) arról számol be, hogy a szocializmus elméleti vitái, mint amilyen a *Filozófiai Évkönyv* körül kibomló, a filozófia szerepéről folytatott vita is, lényegében hatalmi pozíciók, szemben álló érdekcsoportok érvényre jutásának problémáira redukálható. Golden szerint a filozófia és a politika összekapcsolása a létező szocializmusban „összességében igazán rossz üzletnek mondható: a politika által felkarolt, majd elejtett filozófia ezért a bűnbe eséséért, máig ható rossz hírbe keveredéséért cserébe voltaképpen semmi kézzelfoghatót nem kapott, lényegében mindvégig ugyanolyan periférikus szerepre volt kárhoztatva, mint a marxista hegemonia előtti és utáni időkben egyaránt”. (43.)

Minden történelmi-politikai kontextus megteremti a maga sajátos feltételeit, irányokat és határvonalakat jelöl ki a szellemi élet alakulása számára. Az ismertett tanulmányokból körvonalazódní látszanak a filozófia művelésének lehetőségei és korlátai a szocializmus évtizedeiben, melyekből számos további megválaszolendő kérdés sejlik fel. Akárhogy is vélekedünk tehát a volt rendszer szellemi örökségéről, az biztos, hogy az erdélyi filozófia jelene szempontjából érdekünkben áll foglalkozni vele.

ERŐSS RÉKA